

Manana Gelashvili

მანანა გელაშვილი

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Tbilisi, Georgia

ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

საქართველო, თბილისი

Fatal Translation: Friedrich Nietzsche's *Thus Spake Zarathustra* in Georgian

საბედისწერო თარგმანი: ნიცშეს „ესე იტყოდა ზარატუსტრა“ ქართულად

The paper examines the Georgian translations of *Thus Spake Zarathustra* by Friedrich Nietzsche created in the 30-40ies of the 20th century by Erekle Tatishvili (1884-1946) whose interest in Nietzsche started in his student years at Leipzig University. His translation, which is characterized by fidelity to the original and formal beauty, cost him an arrest under Stalin's purge.

The analysis clearly reveals that the book was unacceptable for the Soviet regime not only because of its ideas, which Soviet ideology associated with fascism, but also because of its poetics which did not fit in with the aesthetics of socialist realism.

Key words: Nietzsche, Thus Spake Zarathustra, Erekle Tatishvili

საკვანძო სიტყვები: ნიცშე, „ესე იტყოდა ზარატუსტრა“, ერეკლე ტატიშვილი

წიგნებსაც თავისი ბედი აქვთო, ნათქვამია.

თარგმანსაც, ცხადია.

ამ შემთხვევაში, ნიცშეს „ესე იტყოდა ზარატუსტრას“ შემთხვევაში, გამორჩეულად ტრაგიკული ბედი დაჰყვა წიგნსაც და მის ავტორსაც, თარგმანსაც და მთარგმნელსაც. ეს წიგნი, რომელიც ნიცშეს სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ადამიანს თავისი სისხლით დაუწერია“, ასევე ითარგმნა ქართულად და მისი მთარგმნელის – ერეკლე ტატიშვილის – ბედისწერად იქცა.

ერეკლე ტატიშვილი ცნობილი ქართველი სწავლული, პოლიგლოტი, საერთაშორისო სამართლის, დიპლომატიის ისტორიის და დასავლეთევროპული ლიტერატურის უზადლი მცოდნე იყო. ახლადდაარსებულ უნივერსიტეტში იგი საერთაშორისო სამართალსა და დიპლომატიის ისტორიას ასწავლიდა. შემდგომ კი უცხო ენათა კათედრის დამაარსებელი და მისი პირველი გამგე იყო. სწორედ მის სახელს უკავშირდება ქართულ ენაზე ამ თხზულების თარგმნა.

ერეკლე ტატიშვილის დაინტერესება ნიცშეს ფილოსოფიით ჯერ კიდევ სტუდენტობის წლებიდან დაიწყო, როდესაც იგი ლაიპციგის უნივერსიტეტში ფილოსოფიას შეისწავლიდა. თარგმანი გასული საუკუნის 30-იან წლებში შეიქმნა, თუმცა ისტორიული გარემოებების გამო მის დაბეჭდვამდე ნახევარ საუკუნეზე მეტი გავიდა. „ზარატუსტრას“ თარგმნა იყო ჭიდილი არა მხოლოდ სიტყვასთან, არამედ – დროსთანაც, რადგან მაშინ იმაზე ფიქრიც კი, რომ თარგმანი ოდესმე დაიბეჭდებოდა, შეუძლებელი იყო. ვფიქრობ, რომ ამას ერეკლე ტატიშვილისთვის არც ჰქონდა არსებითი მნიშვნელობა. თარგმნა მის შინაგან მოთხოვნილებას წარმოადგენდა და მისი გამოქვეყნება ან გამოუქვეყნებლობა მხოლოდ ტექნიკურ მხარედ ეჩვენებოდა. ეს არ იყო ინტელექტუალური სწო-

ბიზმი, არამედ ღრმა რწმენა იმისა, რომ ყველა მნიშვნელოვანი თარგმანი უკვე თავისი არსებობით (დასტამბვის ფაქტისაგან დამოუკიდებლად) ერის სულიერ კულტურას ამდიდრებს. ჯერ ერთი იმით, რომ ამა თუ იმ მნიშვნელოვან ნაწარმოებს გვაცნობს და ამით თვალსაწიერს გვიფართოებს, მაგრამ უპირატესად იმიტომ, რომ თავად ქართული ენისათვის არის მნიშვნელოვანი, რადგან მასში ენის შესაძლებლობების ახალი ნიუანსები ვითარდება და ახალი სიღრმისეული შრეები გამომჟღავნდება.

თუმც თარგმანის დაუბეჭდაობა რა გასაკვირია სტალინის ეპოქაში, როდესაც თავის დროზე ნიცშესაც ასე გაუჭირდა ამ ნაწარმოების დაბეჭდვა. რა თქმა უნდა, თარგმანისგან განსხვავებით, ამ შემთხვევაში იდეოლოგიური წნეხი არაფერ შუაში იყო. ნიცშეს გამომცემელი უბრალოდ მიხვდა, რომ „ზარატუსტრას“ ბეჭდვა ფინანსურად არ იყო მომგებიანი და მეოთხე წიგნის დაბეჭდვაზე უარი განაცხადა. ნიცშემ საკუთარი ხარჯით დაბეჭდა ორმოცი ეგზემპლარი და მეგობრებს დაუგზავნა. შემდგომში ნიცშეს ბიოგრაფებმა საგულდაგულოდ აღწერეს მისი ადრესატები და მწარედ შენიშნეს, რომ არცერთს არ წაუკითხავს წიგნი მთლიანად.

ამ მხრივ თარგმანი ბევრად უფრო ილბიანი აღმოჩნდა. ერეკლე ტატიშვილის ნამოწაფრებს მისი გარდაცვალებიდან რამდენიმე ათწლეულის შემდეგაც ზეპირად ახსოვდათ ბევრი ფრაგმენტი, რომელიც აზრის სიღრმითა და ფორმის მშვენიერებით წარუხოცავ შთაბეჭდილებას ახდენს: *„მაშ მაკურთხე შენ, თვალო წყნარო, უმურველად რომ უმზერ თვით უსაზღვრო ბედნიერებას. დალოცე სასმისი განმზადებული დასათხევად, რათა წყალი ოქროთი მდინარებდეს და წარიტანოს ყველგან ბრწყინვა ნეტარებისა შენისა.“*

ანდა: *„ყოველი დიდი გზად იქცევს ბაზარსა და დიდებას; ბაზრისა და დიდების მომორებით სცხოვრობდნენ დასაბამით ახალ ღირებულებათა მქმედნი. შენს მარტოობას მიაშურე, მეგობარო.“*

ასეთ „დიდ მარტოობაში“ ითარგმნებოდა „ზარატუსტრა“. ეს განწყობა თავად ხელნაწერიდანაც გამოსჭვივს: წლებთან ერთად ასოები სულ უფრო ემსგავსებიან ლურსმნულს; ზოგჯერ გეგონება, რომ მხოლოდ თავისთვის წერდა.

„ზარატუსტრას“ თარგმნა დროსთან ჭიდილი იყო, ვთქვი. სახიფათო ჭიდილი, რადგან ეს თარგმანი და ზოგადად ნიცშეს ფილოსოფიით გატაცება იქცა ერეკლე ტატიშვილის დაპატიმრების საბაბად. ნიცშეს ფილოსოფიას ხომ საბჭოთა იდეოლოგია ფაშიზმთან აიგივებდა. რა თქმა უნდა, იმასაც გაუხსენებდნენ, რომ 1919-21 წლებში თავისუფალი საქართველოს საგარეო საქმეთა პოლიტიკური განყოფილების გამგე იყო. იმასაც, რომ სხვადასხვა დროს რეპრესირებულთა და შეთქმულთა შორის ბევრი მისი ნამოწაფარი იყო; იმასაც, რომ დიდხანს ცხოვრობდა და სწავლობდა საზღვარგარეთ...

„ზარატუსტრას“ თარგმნას წინ უსწრებდა ერეკლე ტატიშვილის მიერ ჟურნალ „ალიონში“ (რედ. კონსტანტინე გამსახურდია) 1922 წელს გამოქვეყნებული ესე. გასაბჭოებულ საქართველოში 20-იანი წლების დასაწყისში ჯერ კიდევ არსებობდნენ დამოუკიდებელი ჟურნალ-გაზეთები და ამდენად მეტ-ნაკლებად შემოქმედებითი თავისუფლებაც. უთუოდ ამით აიხსნება, რომ ერეკლე ტატიშვილი ჯერ მთლად არ შეკეტილიყო თავის თავში: იყო ქართველ მწერალთა აკადემიური ასოციაციის წევრი და იბეჭდებოდა მათ ჟურნალ-გაზეთებში: „კავკასიონი“, „ქართული სიტყვა“, „საქართველოს სამრეკლო“ და სხვ.

ჟურნალ „ალიონში“ გამოქვეყნებული ეს ესე არა მხოლოდ იმ თვალსაზრისით არის საინტერესო, რომ ავტორის თვალსაზრისს გვაცნობს ნიცშეს ფილოსოფიაზე, არამედ იმიტაც, რომ მასში ჩართულია საკმაოდ დიდი მონაკვეთები „ზარატუსტრადან“, რომელთა შედარება 15-20 წლის შემდეგ დასრულებულ თარგმანთან ბევრ საინტერესო ნიუანსს წარმოაჩენს მთარგმნელობითი ოსტატობის კუთხით. ამგვარი შედარება მით უფრო მნიშვნელოვანია, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ხელნაწერის ვარიანტები თითქმის არ არსებობს. შესაძლოა არ შემოგვრჩა, ან სულაც არ შექმნილა. მე ეს ბოლო ვარაუდი უფრო სარწმუნო მგონია. ამას ის მაფიქრებინებს, რომ მხოლოდ პირველი გვერდების რამდენიმე ვარიანტი არსებობს, რომელთაც ნასწორებს ვერ დავარქმევთ: არსებითად ეს ერთი და იგივე ტექსტის სხვადასხვა სტილითა და რიტმით გაკეთებული თარგმანებია. საფიქ-

რებელია, რომ ეს იყო ძიების პროცესი. ხოლო როდესაც შესაფერისი ინტონაცია და სტილი მიგნებული იყო, მთელი თარგმანი სწორედ ამან წარმართა. ამით აიხსნება, რომ ხელნაწერი თითქმის არ არის ნასწორები. არსებული ჩასწორებები მხოლოდ ლექსიკურ დონეზეა: აქა-იქ სიტყვებს ვარიანტები აქვს მიწერილი, აქა-იქ გერმანულ სიტყვას წავაწყდებით – ეტყობა შესატყვისი უცბად ვერ მოარგო და მიბრუნება აღარ დასცალდა. ხოლო სტილისტური ან სინტაქსური ჩასწორებები ხელნაწერში პრაქტიკულად არ არსებობს.

ამიტომ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, „ილიონში“ გამოქვეყნებულ სტატიაში ჩართული ფრაგმენტები კარგ მასალს იძლევა შედარებითი ანალიზისთვის. აი, ერთერთი ფრაგმენტი ზარატუსტრას სიტყვანიდან: *„თქვენ განვლეთ გზა ჭიანჭველიდან ადამიანამდე და ბევრი თქვენთაგანი ჯერ კიდევ მატლია... ერთ დროს ღმერთის შეგინება უსაშინლესი გინება იყო, მაგრამ ღმერთი მოკვდა და მას თან გადაჰყვანენ მისი მაგინებელნიც. გაფიცებთ, ძმანო. იყვნეთ ერთგულნი ამა სოფლისა და არ დაუჯეროთ მათ, ვინც საიქიო იმედებზე გელაპარაკებიან... მე თქვენ გასწავლით ღმერთკაცს.“*

თარგმანში იგივე პასაჟმა ასეთი სახე მიიღო: *„განვლეთ გზა მატლით ადამიანამდე და ბევრი თქვენს შორის მატლურია. ოდესღაც ღვთის გმობა უდიდესი გმობა იყო, ხოლო ღმერთი მოკვდა და მასთან მისი მაგინებელნიც.“*

გაფიცებთ, ძმებო, იყავნეთ ერთგულნი მიწისა და არ უჯერიდეთ, რომელნი საიქიოთი გაიმედებენ. ხედავთ, გასწავით ზეკაცს.“

ამ ორ ვარიანტს შორის არსებითი სხვაობაა: პირველს ჯერ არ აქვს გამოკვეთილი სტილი, რიტმი. მეორე ვარიანტში ფრაზა დაიხვეწა, გაჩნდა ზომიერი სტილიზირება არქაული სურნელის მისაღწევად. მაგ. „გასწავლით“ ჩაანაცვლა სიტყვამ „გასწავით“, რომელიც ძველ ქართულში „მომღვრას“ ნიშნავდა ამდენად არა მხოლოდ სტილურად, არამედ აზრობრივადაც უკეთ მოერგო კონტექსტს. წინადადების ხერხემლად ზმნა იქცა და შთამბეჭდავად გამოვლინდა ქართული ზმნის უძირო შესაძლებლობები. სტილიზაციაც ძირითადად ზმნის ფორმებით მიიღწევა (მაგ. იყავნეთ, არ უჯერიდეთ) და არა ლექსიკური არქაიზმებით, რომელიც მხოლოდ აქა-იქ თუ გამოერევა მთელ თარგმანში.

აქვე შევნიშნავ ერთ ტენდენციას, რომელიც მთლიანი თარგმანის ერთერთ უმნიშვნელოვანეს სტილურ თავისებურებას წარმოადგენს: მთარგმნელი უპირატესობას სიტყვის ძირს ანიჭებს და მაქსიმალურად ცდილობს აფიქსების გამოყენებას თავი აარიდოს. ეს კი მთლიანობაში ტესტს ერთგვარ „ალესილობას“ და მძაფრ ექსპრესიულობას ანიჭებს.

„ზარატუსტრას“ თარგმნას ტექსტის თავისებურებებიდან გამოდინარე მრავალი სირთულე ახლავს. ცნობილია, რომ ნიცშე წიგნის გამომცემლისადმი მიწერილ წერილში (1882 წ.) ასე ახასიათებდა თავისი ნაწარმოების ფორმას: „ეს ან პოეზიაა, ან მეხუთე სახარება, ან კიდევ რაღაც სხვა, რასაც სახელი არ გააჩნია.“ ეს თავისებური ფორმა, ფილოსოფიური ნააზრევის ხატოვან, იგავურ ფორმაში მოქცევა და ცალკეული პასაჟების გააზრებულად სახარებაზე მოდელირება (როგორცაა მაგ. „ვირის ზეიმის ეპიზოდი“, სადაც საიდუმლო სერობის პაროდირებას აქვს ადგილი) უპირველეს ყოვლისა ნაწარმოების ენობრივ ქსოვილში ვლინდება. ამიტომ ერთნაირად მნიშვნელოვანია აზრის სიზუსტე და ფორმის შთამბეჭდაობა, დედნის რიტმისა და ინტონაციის ღრმად გააზრება და მისი შესატყვისი ტექსტის შექმნა ქართულად, რაც ამ თარგმანში უპირატესად ფრაზის სტრუქტურით მიიღწევა.

„ჩემი სტილი ცეკვას წააგავს. მე თავისუფლად ვთამაშობ სიტყვებით“, – წერდა ნიცშე. თარგმანსაც უნდა შეენარჩუნებინა ეს გამორჩეულობა, სტილის ინდივიდუალურობა.

(თუმცა, არა მანერულობა), რომელიც მისაღწევად მთარგმნელის მიერ გარკვეული კონკრეტული ხერხები გამოყენებული (რიტმი, სიტყვათქმნადობა, ალიტერაცია, ზომიერი არქაიზაცია, ნორმატიული სინტაქსიდან გადახვევა და სხვ.).

მთარგმნელის ვირტუოზული ტექნიკა ხან ალიტერაციული მიგნებებით გვაოცებს („აწ მაწვალეებს წყურვილი“, „უხმოდ ვაბიჯებდი კაჭარის ჭოჭყის დამცინავ ხმაურობას“), ხან ახლად შექმნილი კომპოზიტებით (გულისთხოვა/გულისთხრობდა). თარგმანი ქართულად იმდენად ბუ-

ნებრევიად ჟღერს, შეიძლება თავისუფალ თარგმანად მოეჩვენოს ადამიანს. ცალკეული ადგილების დედანთან შედარება ცხადყოფს, რომ თარგმანი ზედმიწევნით მიჰყვება დედანს, ხოლო ეს ენობრივი თავისუფლება და ბუნებრიობა ორივე ენის უზადო ფლობიდან მომდინარეობს.

ადექვატური ფორმის შექმნასთან ერთად, ფილოსოფიური თხზულების თარგმნა რომ მთარგმნელისგან გარკვეულ მომზადებას მოითხოვს, ამას, საფიქრებელია, რომ მტკიცება არ სჭირდება. თუკი, მთარგმნელი კარგად არ არის ჩახედული იმ ნაწარმოების არსში, რასაც თარგმნის, ძნელი წარმოსადგენია, რომ ენის კარგად ცოდნა იკმარებს, ტექსტის მიმღებ ენაზე გადმოტანისთვის. „ესე იტყოდა ზარატუსტრას“ ქართული თარგმანი ამ თვალსაზრისითაც ზედმიწევნით სანიმუშოა და ტერმინოლოგიური სიზუსტით გამოირჩევა. ნიშანდობლივია, რომ თამაზ ბუაჩიძეს ტექსტის რედაქტირებისას თითქმის არ დასჭირვებია ტერმინების დაზუსტება-კომენტირება. თუმცა ამაში გასაკვირი არაფერია, რადგან ერეკლე ტატიშვილი 1904-6 წლებში ლაიფციგის უნივერსიტეტში სწავლობდა ფილოსოფიას და ბუნებრივია, რომ გერმანულ ფილოსოფიას კარგად იცნობდა. ქართული ფილოსოფიური აზროვნება, მისი დიდი ტრადიციის მიუხედავად, გაწყვეტილიყო და მის აღორძინებაში ორიგინალურ თხზულებებთან ერთად მთარგმნელობით საქმიანობასაც უნდა ეთამაშა თავისი როლი.

„ზარატუსტრას“ თარგმანი ხშირად ტექსტის კომენტირებად იქცევა ხოლმე (შემთხვევით ხომ არ ნიშნავდა „თარგმანება“ ტექსტის „განმარტება-კომენტირებას“). ასე მაგ., „ჰე, სულო, ყოველი მზე დავღვარე შენ ზედა და ყოველი ღამე და ყოველი სიჩუმე და ყოველი სევდა.“ ხელნაწერში „მზე“ თავზე „ნათელი“ აწერია. თუმცა არც მზეა გადაშლილი. ეტყობა ბოლომდე არ იყო დარწმუნებული რომლის დატოვება სჯობდა. დედანშია სიტყვა ‘sonne’ (გერმ. მზე) და თითქოს საჭოჭმანო რა უნდა ყოფილიყო. მაგრამ მაინც თითქოს ეჭვობს, რომ „ნათელი დავღვარე“ შესაძლოა უფრო ზუსტად გამოხატავს იმ ნიუანსს, რომ „მზე“ ამ კონტექსტში „ნათელის“, „მადლის“ გამომსახველია.

როგორც უკვე აღვნიშნე, ნიცშე „ზარატუსტრას“ მეხუთე სახარებას უწოდებდა. მართლაც ეს წიგნი, რომელიც ქრისტიანობის უარყოფად და კრიტიკად იყო ჩაფიქრებული, ბევრგან სახარების ასოციაციას იწვევს. „ანტიქრისტიანის“ მამა პასტორი იყო. თავადაც პფორტას (Schulpforta) სასწავლებელში სწავლობდა ღვთისმეტყველებას, სადაც ნიცშემდე ბევრი ცნობილი ადამიანი აღიზარდა: ნოვალისი, ფიხტე, ძმები შლეგელები... ერთ ხანს, ბონის უნივერსიტეტში სწავლის პერიოდში ნიცშე იმასაც კი აპირებდა, რომ სასულიერო კარიერას გაჰყოლოდა. ასე, რომ დაკარგული რწმენისა და მეამბოხე გონის უკან იდგა ის თეოლოგიური შტუდიები და თეოლოგიური ლიტერატურა, რომელზეც ნიცშე გაიზარდა და რომელიც მისთვის ერთსა და იმავე დროს ძალიან საყვარელიც იყო და საძულველიც.

ერეკლე ტატიშვილიც სასულიერო პირის ოჯახში გაიზარდა. დაწყებითი განათლებაც გორის სასულიერო სემინარიაში მიიღო. ამიტომ მისთვისაც სახარება ის წიგნი იყო, რომელზეც იგი გაიზარდა და რომლის ტექსტებზე ჩამოყალიბდა მისი მხატვრული და ენობრივი სამყარო. შემდგომ მოსული სკეფსისი და განდგომა ვერ წაშლის იმ მძაფრ შთაბეჭდილებებს, რაც სიყრმეში ჩაინერგა. ამიტომ სტილისტურადაც ნიცშეს ენობრივი სამყარო ძვირფასი და მშობლიური იქნებოდა ერეკლე ტატიშვილისთვის და ნიცშეს „მეხუთე სახარებისათვის“ დამახასიათებელი სახარების მძაფრი სურნელი იგრძნობა მთელ თარგმანში. მაგ.: „სრულ იყვნეთ“. „ვით ნაწილი თანამდები ჩემ“ და სხვ.

ეს თარგმანი კიდევ ერთი რამით არის მნიშვნელოვანი. ერეკლე ტატიშვილს ღრმად სწამდა, რომ სხვადასხვა რელიგიები ერთმანეთს მხოლოდ ზედაპირული ატრიბუტებით უარყოფს, მათში გაბნეული საკრალური ცოდნა კი – ერთმანეთს ავსებს. ეს აზრი გასდევს მის ესეებს ინდურ ფილოსოფიაზე – „საკია-მუნი“ და „კრიშნა“. ვფიქრობ, რომ „ზარატუსტრას“ თარგმნა ამ ძიებების კანონზომიერ გაგრძელებას წარმოადგენს.

უთუოდ ისიც კანონზომიერია, რომ „ზარატუსტრას“ თარგმანი გადარჩა. ერეკლე ტატიშვილის დაპატიმრებისას მის ხელნაწერთა ნაწილი თან წაუღიათ, ნაწილიც იქვე ეზოში დაუწვავთ. ისე, განურჩევლად, თორემ ოსკარ უაილდის „ლედი უინდერმერის მარაო“ რა საფრთხეს წარმოად-

გენდა საბჭოთა ხელისუფლებისთვის მხოლოდ ბოლო გვერდი რომ შემოგვრჩენია ერეკლე ტატიშვილის არქივში, როგორც დასტური მაშინდელი განუკითხაობისა...

„ზარატუსტრას“ ხელნაწერი მაინც გადარჩა და მრავალი წლის შემდეგ წიგნადაც დაისტამბა. ალბათ არ შეიძლებოდა დაკარგულიყო ის, რასაც ადამიანმა სიცოცხლე შეაღია.

„ესე იტყოდა ზარატუსტრას“ თარგმანი მთარგმნელის ბედისწერად იქცა, რადგან წიგნი საბჭოთა სინამდვილისათვის მიუღებელი იყო არა მხოლოდ იდეოლოგიური, პოლიტიკური თვალსაზრისით, არამედ მხატვრულ-ესთეტიკური, პოეტიკური თვალსაზრისითაც, რომელიც შორს იყო საბჭოთა სინამდვილეში გაბატონებული სოციალისტური რეალიზმის ესთეტიკისგან.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ნიცშე, ფ. (1993). ესე იტყოდა ზარატუსტრა: წიგნი ყველასათვის და არავისთვის. გერმანულიდან თარგმნა ე.ტატიშვილმა. რედ. თ. ბუაჩიძე, რ. ჩხეიძე. თბილისი: ფილოსოფიური ბიბლიოთეკა.
- ტატიშვილი, ე. (1922). ფრიდრიჰ ნიცშე. ჟურნალი „ილიონი“: პოეზია, ესთეტიკა, კრიტიკა. ყოველთვიური სამხატვრო-სალიტერატურო ჟურნალი, 3, რედაქტორი კ. გამსახურდია; გამომცემელი: „ილიონის“ მწერალთა ჯგუფის პრეზიდიუმი (არისტო ჭუმბაძე და სხვანი). თბილისი.

References:

- Nitsshe, P. (1993). Ese it'q'oda Zarat'ust'ra: ts'igni q'velasatvis da aravistvis. [Thus spoke Zarathustra: A book for All and None]. Germanulidan targmna E.T'at'ishvilma. Red. T. Buachidze, R. Chkheidze. Tbilisi: pilosopiuri bibliotek'a.
- T'at'iswhvili, E. (1922). Pridrikh Nitsshe. Jurmali "Ilioni": P'oezia, estet'ik'a, k'rit'ik'a. [Friedrich Nietzsche. Journal "Ilion": Poetry, aesthetics, criticism]. Q'oveltviuri samkhat'vro-salit'erat'uro jurmali. 3, redakt'ori K'. Gamsakhurdia, gamomtsemeli: ilionis mtw'era'ta jgupif p'rezidiumi (Arist'o Sh'umbadze da skhvani). Tbilisi.